

Оксана Захарчук

До 150-ліття від дня народження Лесі Українки

ЛЮБОВ ДО МУЗИКИ – ДРУГЕ ПОКЛИКАННЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

*«Мені часом здається,
що з мене вийшов би далеко
кращий музикант, ніж поет...»*

Леся Українка

Лист до М. Драгоманова

Творчість Лесі Українки (1871–1913) є видатним явищем не тільки української, а й світової культури. Письменницький талант Лесі яскраво виявився в поетичному слові. Її вірші відзначаються багатством лексики і ритміки, а також різноманітністю поетичних форм. Вона плідно працювала в різних жанрах і галузях літератури як поетеса, драматург, прозаїк, перекладач, публіцист, літературний критик, фольклорист. Провідну роль у письменницькій діяльності Лесі Українки відіграла драматургія. Понад 20 драматичних творів стали новим явищем в українській драматургії. Актуальні філософські, морально-етичні проблеми сучасності виражались в образах і сюжетах, взятих із світової літератури, історії, міфології. Новаторський характер драматургії Лесі проявився також у вершинному творі –

поетичній драмі-феєрії «Лісова пісня», яка утверджує високі почуття, перемогу краси життя над бездуховністю.

Багатогранне творче обдарування Лесі Українки виявлялося не лише в художньому слові, а й у майстерній грі на фортепіано, малюванні картин; вона добре орієнтувалася в театральному мистецтві та архітектурі. Леся Українка була митцем за покликанням. Вона мала «іскру Божу», тобто натхнення, без якого немає справжньої творчості. В поезії «Як я люблю оці години праці» описано сам процес творення, оте натхнення, що знаходить на митця. Та коли без натхнення нема творчості, то нема творчості й без наполегливої праці. Натхнення лише спонукає працювати, а сама творчість – то тяжка, ненормована годинами праця, що й виснажує, і веселить, і надає людині горіння, тобто становить суть і сенс самого життя. Недарма Леся Українка навіть найбільші свої твори писала протягом якихось 4–14 днів, а то й протягом однієї ночі. Так було з «Одержимою» і «Лісовою піснею», з багатьма драматичними поемами, не кажучи вже про вірші. Поетеса той час називала божественним божевіллям і вважала найкращими годинами свого життя. Адже в акафісті на прославу святого Онуфрія не дарма зазначається: «Кожна стежка покликання вимагає принести себе в дар служіння Богові, співаючи Алілуя». Іншими словами – принести, тобто віддати, Тобі Твоє від Твоїх.

Леся Українка (Лариса Петрівна Косач) народилася 25 лютого 1871 року в Новограді-Волинському. Батько, Петро Косач – високоосвічений дворянин; мати, Ольга Петрівна Драгоманова-Косач – дворянка за походженням, поетеса і дитяча письменниця під псевдонімом Олена Пчілка. З розповідей рідних і друзів вимальовується портрет Лесі-дитини. Була вона в дитинстві привітною, вдумливою і допитливою дівчинкою, надзвичайно вразливою та чутливою до краси, а разом з тим – жвавою, веселою. Дуже любила вишивати, а також допомагати бабуні та мамі в господарстві. Леся навчалась удома разом з братом і, за свідченням матері, навіть краще розуміла грецьку і латинську мови, ніж Михась. Чарівна природа рідної Волині, поезія народного побуту заповнили дитячу уяву, незабутні враження наснажили талант майбутньої великої поетеси.

Рано в життя Лесі ввійшла пісня – її нерозлучний друг на життєвих дорогах, невичерпне і завжди нове джерело натхнення. Вона записуватиме народні пісні, складатиме їх у збірки, щоб донести їхню неповторну красу до наступних поколінь. Ті, кому пощастило бувати у товаристві Лесі Українки, чути її спів, відзначають, що голос поетеси був не дуже сильний, м'якого мецо-сопранового тембру. Співала Леся так, як співають у народі: при підвищенні мелодії – сильніше, при спаді – тихіше. Зберігала у співі мелодичні прикраси, як справжня виконавиця з народу.

Власне зацікавлення українською народною музичною творчістю й поєднало Леся з Климентом Квіткою, ім'я якого увійшло в історію фольклористики як одного з відомих дослідників українського музичного фольклору. Згодом він став її чоловіком.

Необхідно відзначити, що Леся Українка продовжила розпочату Миколою Лисенком велику справу збереження для нащадків українських народних дум. На запрошення поетеси відгукнувся ще молодий тоді, але вже відомий вчений-фольклорист Філарет Колесса. Він погодився приїхати зі Львова на Полтавщину, щоб записати репертуар кобзарів Михайла Кравченка, Миколи Дубини, а також від Опанаса Сластіона – відомого українського художника, знавця кобзарської справи.

Але найцікавіший той факт, що Леся Українка і Климент Квітка особисто взяли участь у записуванні кобзарських дум. Перебуваючи взимку 1908 року в Ялті, вони запросили до себе з Севастополя відомого кобзаря Гната Гончаренка. Леся Українка залишила його прекрасний літературний портрет, описуючи постать Гната так, як вона вкарбувалася в її пам'ять: «В ньому справді нічого жебрацького немає, починаючи з одержі, пристойної чумарки, як носять пригородні селяни в Харківщині, і смушевої шапки ... все в ньому повне благородної простоти, особливо кидаються в вічі його руки з тонкими артистичними пальцями і велична поза високої, стрункої зовсім не згорбленої постаті». Філарет Колесса надзвичайно високо оцінив мистецьку вартість репертуару Гната Гончаренка. Ці записи виявились найціннішою частиною всіх матеріалів експедиції 1908 року.

Фонограф Миколи Аркаса.
На такому фонографі Леся Українка
та Климент Квітка в 1908 р.
записували думи й народні пісні.

Подається за виданням: *Леся Українка*.
Київ: Радянська школа, 1979. С. 177.

Повертаючись до Лесиного дитинства, слід зазначити, що мати помітила вроджену музикальність дівчинки – п'ятирічній Лесі купують фортепіано. Вона починає вчитись грати на ньому і виявляє неабиякі музичні здібності. Першою вчителькою Лесі стає її тітка Олександра Косач-Шимановська. Леся любила уроки музики, навчання давалось їй легко, звукові образи збуджували уяву, примушували замислюватись.

Але вже через рік довелось перервати навчання гри на фортепіано. Настав трагічний для всього майбутнього життя Лесі день: разом з іншими дітьми вона пішла подивитися на обряд освячення води в Луцьку на річці Стир, промочила ноги і страшенно перестудилася. Почався туберкульоз кісток, на той час майже невиліковна хвороба. Леся з дитинства відзначалась мужньою, стриманою вдачею, вона не любила, коли навіть найближчі їй люди виявляли співчуття.

Поетеса з раннього дитинства глибоко і тонко розуміла «мову звуків». Музика була для неї додатковим джерелом духовної сили, творчого натхнення, неоціненним засобом вираження особистих переживань. Через багато років, в поезії «До мого фортепіано», прощаючись перед від'їздом до Відня з улюбленим інструментом, Леся напише:

Мій давній друже! Мушу я з тобою
Розстатися надовго... Жаль мені!
З тобою звикла я ділитися журбою,
Вповідувать думки веселі і сумні.

Музей-садиба Лесі Українки в Колодяжному. Фортепіано, на якому грала Леся Українка

Ці поетичні рядки свідчать, що Леся шукала в музиці розради, виливала у звуки фортепіано свої переживання, знаходила в ній духовну силу та естетичну насолоду. Гра на фортепіано також викликала в душі Лесі цілу гаму почуттів. Часто у розмові вона вживала музичні вирази, терміни, порівняння, які, здавалось їй, краще можуть передати те, що вона відчувала. Наприклад, «В садку стояла така співоча тиша, ніби грали *pianissimo* в найніжнішому адажіо». Який чудовий, глибоко музикальний вислів «співоча тиша»! Відома українська дослідниця музичної біографії Лесі Українки, доцентка Львівської консерваторії Любомира Ярославич зазначала: «Справді, хіба буває у світі, що нас оточує, абсолютна тиша? У полі, в лісі, в горах до схід сонця? Ні! Така тиша зовсім беззвучна й мертва, і можлива вона хіба що у штучно створеному вакуумі або в безмежжі космосу. Жива природа тим і прекрасна, що сповнена звучань, які передають внутрішній зміст її життя. Це і легіт весняної ночі, і шум морських хвиль, і шелестіння трав, і віддалений гуркіт мотора, і „симфонія” сучасного індустріального міста».

Леся Українка завжди, навіть у найважчі хвилини, любила і прославляла життя, сприймала його у всій повноті барв, звуків; тужила, що не може брати безпосередню участь у бурхливому плині життя, від якого відгороджувала її невмолима хвороба.

Другою вчителькою Лесі Українки з гри на фортепіано стала професійна піаністка Ольга О'Коннор, перша дружина Миколи Лисенка, славетного українського композитора, близького друга сім'ї Косачів. І цього разу навчання тривало недовго – тільки одну зиму, але завдяки майстерності педагога і яскравим музичним здібностям учениці було досягнуто значних успіхів. Леся оволоділа технікою гри настільки, що могла вільно читати з листа доволі складні твори класичного репертуару,

акомпанувати співу, грі на скрипці, виконувати в колі близьких друзів окремі сонати Бетховена, ноктюрни і вальси Шопена, п'єси Шумана, Шуберта, а з українського репертуару – твори Лисенка, Михайла Завадського, фортепіанні транскрипції народних пісень тощо.

Леся Українка не любила грати «на людях». Її «розмови з інструментом» були дуже інтимними. Тільки найближчі друзі могли часом послухати гру Лесі. Однак навіть ті нечисленні спогади про музичні твори, які особливо часто вона любила виконувати, лаконічні оцінки її гри дозволяють проникнути у світ музичних захоплень поетеси. Наприклад, Нестор Гамбарашвілі згадував: «Леся Українка добре знала музику, з великим почуттям грала на піаніно. Особливо вона захоплювала мене сонатою Бетховена „Quasi una fantasia”» (йдеться про славнозвісну «Місячну» сонату Бетховена). Про цю прекрасну музику писали поети, музиканти, дослідники творчості Бетховена. Згадаємо слова музикознавця, академіка Асаф'єва: «Мелодія співає плачучи. Глибока сердечність, притаманна сонаті, перетворює її в одну з найулюбленіших і найдоступніших. Важко не піддатись впливові такої щирої музики, що безпосередньо виражає почуття». І Леся Українка піддавалась впливу музики Бетховена. Великий композитор, який мужньо перемагав страждання, пов'язані з глухотою, був духовно близьким поетесі. Вона також не скорилась жорстокій долі і мужньо проголосила:

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть, думи сумні!
(«Contra spem spero!»)

У листах до сестри Ольги, до своєї близької подруги Ольги Кобилянської Леся Українка не раз писала про те, якою відрадою, насолодою було для неї виконання творів Шопена – його вальсів, ноктюрнів.

Музика Шопена – глибока й ніжна, поетична і мужня, сповнена меланхолійної задуми й драматичних спалахів, часто допомагала поетесі знайти душевну рівновагу, повертала спокій і радість життя. Сучасник Шопена, видатний німецький композитор-романтик Роберт Шуман, маючи на увазі патріотизм і дух боротьби, якими пройняті твори Шопена, сказав: «Твори Шопена – це гармати, заховані у квітах».

Так само як Шопен, Леся Українка майстерно відшліфовувала перлини фольклору, використовуючи їх у своїх творах. З польським композитором споріднювали її також деякі риси характеру, обставини життя. Леся Українка, фізично квола, як і Шопен, була людиною мужньої вдачі. Її твори – це теж «гармати, заховані у квітах», адже боролась вона своїм мистецьким словом за визволення рідного народу.

Леся була частою гостею у родинях Лисенків, Старицьких. Відомо, що ці три сім'ї (разом з Косачами) жили в Києві у близькому сусідстві і мали найтісніші контакти, як сімейні, так і громадські. Їх єднала спільність поглядів і прагнень.

Леся дуже любила слухати гру на фортепіано Миколи Віталійовича Лисенка, який був прекрасним піаністом. Під безпосереднім впливом Лисенка юна поетеса усвідомила, яка важлива роль належить музичній культурі в боротьбі українського народу за своє національне визволення. У своїй громадянській ліриці вона не раз зверталась до образу поета-співця, який своїм словом-піснею бореться проти

несправедливості. Згадаймо поезії «Співець», «Поет під час облоги», поему «Давня казка». Високу оцінку дав цій поемі Іван Франко, відзначаючи зрілу майстерність і гостре почуття гумору, притаманне молодій авторці.

Любов до музики Лесі Українки проявляється вже у самих назвах поезій – «Пісня», «Веснянка», чи поетичних циклів – «Мелодії», «Ритми», «Сім струн», «Пісні про волю», які викликають у нас певні музичні образи, звукові уявлення. Рядки поезії «Пісня» нагадують народну мелодію:

Чи є кращі між квітками
Та над весняні?
Чи є в житті кращі літа
Та над молодії?

У свої прозові твори письменниця також залюбки вводить народну пісню, танець. Ці музичні картини домальовують портрети героїв повістей, оповідань, «доспівують» те, про що неможливо говорити словами. У повісті «Приязнь» Леся Українка змальовує картину народних веселоців. Читаючи цей опис, ми, здається, бачимо, як у нестримному танці «обертається живе колесо» людей, і чуємо звуки решітки, скрипки, басолі, ритмічні вигуки танцюристів: «Раптом музики врзали „гречки”; увесь передній ряд людей, найближчий до круга, захвилював колом, побравшись за руки, і зараз посеред кола замайоріла Дарчина голова, кружляючи в парі то з парубочькою шапкою, то з дівочькою хусткою. Коло важко притупувало в лад музиці, раз по раз чоловічі голоси, розбиваючи жіночий дрібний спів на рівні частки, вигукували „сам п’ю, сам гуляю”, але кінець тої приспівки губився в швидкому диханні гурту, в тупанні кількох десятків ніг та в несамовитому гурканні решітки. Коло розривалось, випускало одних людей, приймало других і знов оберталось живим колесом; пари єднались, розлучались, двоїлись, число їх росло в очах, вони кружляли і в колі, і поза колом, танець викочувався геть за ворота клуні і викидав деякі пари на двір, на вільне місце, і там вони літали, як буйні бджоли, що відбилися на простір з тісного рою. Танець докотився до кутків, де кружляла дітвора, і до призьби коло пекарні, де сиділа стариня; тут музика запалювала гострим огнем невинні дитячі очиці і дратувала безсилі старечі ноги своєю непереможною дикою силою».

Чимало музичних сторінок є також у драмах Лесі Українки на сюжети з античності («Касандра», «Оргія»), драматичній поемі «Іфігенія в Тавриді», поемі-легенді «Орфееве чудо».

Ім’я легендарного співця Орфея прийшло до нас із глибокої давнини як символ всепермагаючої сили мистецтва. Чудовий міф розповідає, що Орфей володів незвичайним музичним талантом. Слухаючи його прекрасний спів та гру на арфі, сопілці, люди зворушувались до глибини душі; звірі виходили з хашів, птахи вилітали з гнізд, гадюки виповзали із своїх нір і, немов зачаровані, йшли за Орфеєм. Музика чудового співця здатна була зрушити з місця навіть каміння... З міфом про Орфея пов’язане зародження опери – одного з найскладніших і найбагатших виражальними засобами музичних жанрів. Перша опера, яку створили італійський композитор Якопо Пері та поет Оттавіо Рінуччіні, називалась «Еврідіка» (поставлена у Флоренції 1600 р.).

Глибоко символічний образ міфічного співця Орфея надихнув також і українську поетесу на створення поеми-легенди «Орфееве чудо».

Так Леся Українка, використовуючи мотиви давньогрецької легенди, по-своєму, оригінально висловлює провідну думку твору: справжнє мистецтво здатне творити чудеса, тому що воно згуртовує людей, облагороджує їхні серця, додає їм сил і вселяє в них впевненість у перемозі добра над злом.

Наскрізь пройнята музикальністю безсмертна «Лісова пісня» – найпоетичніший твір Лесі Українки. Сама назва твору говорить про те, що у драмі-феєрії все пронизане пісенністю, звуками природи. Глибокий філософський зміст твору розкривається у «Лісовій пісні» через музичні, пісенні образи.

Мавка покохала Лукаша за його музичний хист, за його ніжну, артистичну душу, що співала їй голосом сопілки:

Бач, я тебе за те люблю найбільше,
чого ти сам в собі не розумієш,
хоча душа твоя про те співає
виразно – щиро голосом сопілки.

Поетичний задум «Лісової пісні» так глибоко пов'язаний з музичними образами, що Леся Українка, вперше в цьому творі, впроваджує в дію живе звучання народних мелодій. Вона сама підбирає 16 волинських пісень, включає їх як нотний додаток до п'єси і пояснює, як саме і в які моменти розгортання дії вони повинні звучати.

«Лісова пісня» – вершина усієї творчості Лесі Українки, найглибший вияв музикальності її літературного таланту, народності поетичного мислення.

Василь Забашта. «Микола Лисенко слухає гру Лесі» (1961)

Співуча муза великої української поетеси не раз надихала творців музики. У різний час до поезій і драм Лесі Українки звертались українські композитори – Микола Лисенко, Кирило Стеценко, Яків Степовий, Денис Січинський, Ярослав Лопатинський та багато інших.

Серед музичних творів, написаних на вірші і сюжети Лесі Українки, – романси і солоспіви, хори та симфонії, опери і балети. Особливо цікаво те, що композитори, звертаючись до творчості Лесі Українки, дуже часто керуються «музикою слова» поетеси, тими звуковими образами-асоціаціями, що притаманні її творам.

Найбільше творів (близько 100) написано на слова Лесі Українки для голосу з фортепіанним супроводом. Це ліричні романси, а також солоспіви, в яких розкриваються громадянські, героїчні мотиви творчості поетеси. Лисенко був першим інтерпретатором Лесиної поезії. Однак творча співдружність композитора і поетеси почалась дещо незвичайно: ще зовсім юною 17-літньою дівчиною Леся написала текст до готової вже музики Лисенка, присвяченої роковинам Т. Шевченка. Траурні образи визначили характер твору і зумовили його назву – «Похоронний марш». Створюючи поетичні рядки, співзвучні настрою музики, Леся Українка пристосовує їх до мелодичних фраз, що надає твору драматичного характеру думи:

Вмер батько наш!
Та й покинув нас!
Ох і смутний настав час!

Оклики, наче удари похоронних дзвонів, завершують кожен рядок вірша.

Миколу Лисенка приваблювала лірична поезія Лесі Українки – її оригінальні вірші, а також переклади творів Гайне та італійської поетеси Ади Негрі. До найкращих солоспівів Лисенка на слова Лесі Українки належить романс «Не дивися на місяць весною». Сама поетеса назвала цей вірш «Романсом».

Композитор Кирило Стеценко, про якого Лисенко сказав: «Ось хто мене замінить після моєї смерті!», також звертається до текстів і сюжетів Лесі Українки. Крім оперної сцени «Іфігенія в Тавриді» Стеценко написав три солоспіви на слова поезій із циклу «Мелодії». Уже сама назва циклу підкреслює його музикальність – мелодичну наспівність віршованої мови, глибокий ліризм висловлюваних почуттів. І не дивно, що саме «Мелодії» Лесі Українки завжди особливо приваблювали українських композиторів. До найкращих музичних інтерпретацій Лесиного циклу належать три романси Стеценка – «Стояла я і слухала весну», «Дивлюсь я на ясні зорі», «Хотіла б я піснею стати». Кожен із цих солоспівів – картина природи, пройнята безпосереднім, трепетним почуттям ліричної героїні циклу.

Якщо Стеценко поклав на музику ліричні вірші Лесі Українки, то велика заслуга його сучасника композитора Якова Степового полягає в тому, що він першим звернувся до громадянської лірики поетеси. Степовому належать такі перлини українського романсу, як «Слово, чому ти не твердая криця», «Гетьте, думи», «Досить невольна думка мовчала». Композитор чудово втілює у музиці образи вірша «Contra spem spero!»:

Гетьте, думи, ви хмари осінні!
Тож тепер весна золота!
Чи то так у жалю, в голосінні
Проминуть молодії літа?

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть, думи сумні!

Рішучий виклик силам темряви, мужнє утвердження життя, воля до боротьби й перемоги, проголошені у вірші Лесі Українки, з новою силою зазвучали в музиці Степового.

До найяскравіших музично-театральних втілень драм Лесі Українки належить балет Михайла Скорульського «Лісова пісня» (1946), однойменна опера Віталія Кирейка (1957) та балет Віталія Губаренка «Камінний господар» (1969).

Співуча муза Лесі Українки свідчить про глибокий зв'язок, а точніше, взаємопроникнення двох видів мистецтва – літератури і музики. В листі до Драгоманова Леся писала: «Я поперемінно то граю, то пишу...», тобто у хвилини напруженої творчості, найвищого поетичного натхнення Леся Українка надихалася звуками музики. Оскільки музика є мовою душі, то Леся посилювала емоційний вплив поетичного слова музичними асоціаціями. Свою мрію вона висловила в одній із поезій циклу «Мелодії»:

Хотіла б я піснею стати
У сюю хвилину ясну,
Щоб вільно по світі літати,
Щоб вітер розносив луна.

Можна стверджувати, що мрія Лесі Українки здійснилася, бо її музично-поетичне слово продовжує хвилювати людей, скріплює духовні сили у важкі хвилини життя, вселяє надію, запалює серця любов'ю до правди, справедливості, добра і всього прекрасного.

